

Sólyom Réka: Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések

KRE – L'Harmattan, Budapest, 2020. 260 oldal

Sólyom Réka fő kutatási területe a mai magyar nyelv neologizmusainak, illetve a szaknyelvi terminusoknak a szemantikája. Első önálló monográfiája *A mai magyar neologizmusok szemantikája* címmel jelent meg 2014-ben a *Nyelvtudományi Értekezések* sorozat 165 darabjaként. A jelen monográfia, amely a *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések* címet viseli, a szerzőnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) keretében folytatott terminológiai kutatásai eredményeit mutatja be. Ez a kutatás a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretét alkalmazva azt vizsgálja, hogy előállítási és értékesítési folyamatokhoz kapcsolódó magyar szaknyelvi nyelvhasználatban prototipikusan milyen módon és milyen mértékben jelennek meg a metaforikus, metonimikus jelentésvizonyok, a megszemélyesítés és a fogalmi integráció.

A kötet – a rövid bevezetést (17–20) és összegzést (229–32), a gazdag szakirodalomlistát (233–42) és a felhasznált forrásokat (243–5) nem beleszámítva – öt nagyobb fejezetből áll. E nagyobb témakörök feldolgozása az előállítás és az értékesítés szaknyelvi nyelvhasználatához prototipikusan közelebb álló szövegek elemzésével kezdődik (szótárak, szabványok), majd fokozatosan távolodva ettől a minőségügy magyar szaknyelvének neologizmusait vizsgálja, végül a kevésbé prototipikus szakszövegeket, a reklámok szövegét elemzi szemantikai szempontból úgynevezett top-down módszerrel.

Az elméleti összefoglaló fejezetben (21–63) a szerző tisztázza a munka megértéséhez szükséges legfontosabb elméleti ismereteket a szaknyelvi nyelvhasználatról és az elemzendő szemantikai folyamatokról. Hangsúlyozza, hogy elemzéseinek megközelítésmódja elsősorban a kommunikációs helyzethez kötődő kognitív szemantika, ez azonban nem tekinthető kizárólagosnak. Mindemellét bizonyos esetekben más nézőpontok is megjelennek, például a minőségügyi szaknyelv neologizmusainak vizsgálatát bemutató fejezetben a szociolingvisztikai szemlélet, illetőleg az utolsó – a reklámok, termékismertető szövegeit elemző – fejezetben a szövegteni jellegű megközelítésmód is érvényesül.

Korábbi szaknyelvi kutatások már bebizonyították, hogy a metaforikusság, a metonimikusság, illetőleg a fogalmi integráció (blending) jelensége a szaknyelvi szövegekben is megfigyelhető, használatuk segíti a megértést, a befogadást, ez indokolja e szemantikai folyamatok vizsgálatát. A szaknyelvi nyelvhasználat rövid bemutatását követően a szerző összefoglalja a fogalmi metonímia, metafora, a megszemélyesítés és a fogalmi integráció funkciójával, kutatásával kapcsolatos főbb tudnivalókat. Az egyes szemantikai folyamatok történeti áttekintését, megközelítési lehetőségeit minden esetben egy olyan alfejezet követi, amely az adott szemantikai jelenség szaknyelvi jellegzetességeire, használatára fókuszál.

A kötet második fejezete egy minőségügyi értelmező szótár magyar terminusait elemző esettanulmányt mutat be, amelynek célja azoknak a szemantikai folyamatoknak a feltárása, amelyek segíthetik a befogadót a szakterülethez tartozó terminusok minél gyorsabb, egyszersmind képszerűbb megértésében. A szótár 952 terminusa közül azok kerültek bele a vizsgálat korpuszába, amelyekben metaforikus, metonimikus, illetve megszemélyesítést tartalmazó jelentésszerkezet volt megfigyelhető. Az elemzett terminusok közül a FOLYAMATOK/ÁLLAPOTOK/STATISZTIKÁK IRÁNYOK orientációs metafora volt a leggyakoribb, ez érvényesül például a *kockázat elkerülése*, a *jelleggörbe meredeksége*, a *nyildiagram* terminusokban. Ugyancsak gyakoriak a TERMÉK ÉLETE EMBERI ÉLET (pl. *átlagos élettartam*, *életciklus*) és a FOLYAMAT/TERMÉK/BIZOTTSÁG EMBER METAFORÁK használata. A metonimikus jelentésvizonyokat tartalmazó terminusok két nagyobb csoportot alkottak: a FOLYAMATOK/STATISZTIKÁK SKÁLÁK és a SZERZŐ NEVE A RÓLA ELNEVEZETT FOLYAMATBAN. A kettő közül az előbbi volt a gyakoribb típus, mivel a minőségügy területén, a gyártási folyamatok során számos mérhető jellemző akad, így a terminusokban is megjelenik a mérhetőség, a valamilyen egyezményes

megállapodás nyomán született skálához való viszonyítás: *a kockázat csökkentése, átlagos kimenő hibaszint, mérési tartomány* stb. A megszemélyesítéseket tekintve elmondható, hogy közülük számos a korábban már említett A FOLYAMAT/TERMÉK/BIZOTTSÁG fogalmi metaforán alapul: *figyelmeztető határok, az audit 'felülvizsgálat' megállapításai, az audit ügyfele*. Az *audit* fogalmához tartozó terminusokat a fogalmi integráció szempontjából is elemzi a szerző, grafikusan is ábrázolva azt, hogy a vizsgált terminusok megértése milyen jelentéskonstruálási folyamatok során történik meg.

A kötet harmadik fejezetében ismertetett elemzés (84–132) jelentős kutatási úrt tölt be: korábban ugyanis nem készült magyarra fordított szabványok terminusainak a szemantikájával foglalkozó nyelvészeti kutatás. A fejezet három, minőségirányításhoz és irányítási rendszerekhez kapcsolódó magyar nyelvű szabvány elemzését mutatja be. Az elemzés anyaga a minőségirányítási rendszerekkel és követelményekkel foglalkozó MSZ EN ISO 901:2015, az orvostechnikai eszközök minőségirányításával foglalkozó MSZ EN ISO 13485:2016 és a környezetközpontú irányítási rendszerekkel foglalkozó MSZ EN ISO 14001:2015. Az elemzés rámutatott, hogy ezekben a szaknyelvi szövegekben igen változatos metaforák találhatók, például: AZ ELMÉLETEK ÉPÜLETEK (*beépülés, a fenntarthatóság környezeti pillére*); A TERMÉK ÉLETE EMBERI ÉLET (*életciklus*), A FEJLŐDÉS HALADÓ IRÁNYÚ MOZGÁS (*előmozdítja a fejlesztést*). A metaforák egy része a laikus olvasó számára is érthető, más részük inkább csupán a szakember olvasó számára. A metonímiák előfordulása a vizsgált dokumentumokban jóval ritkább, elsősorban a TARTÁLY vagy a KATEGÓRIA ÉS TAG metonímián alapuló utalások, amelyek a terminológiai egyértelműséget szolgálják. Megfigyelhető továbbá a megszemélyesítések nagy száma is, amelyeknek jelentős része A SZERVEZET EMBER fogalmi metaforán alapul.

A negyedik fejezet (133–62) öt magyar nyelvű EU-s szintű szabályozás, négy rendelet és egy irányelv fogalom meghatározásainak a szemantikai jellemzőit elemzi. A szerző különböző tudományterületekhez kapcsolódó dokumentumokból állította össze a korpuszt, és top-down módszerrel elemezte a kognitív folyamatokat, vagyis a szöveg áttekintése után listázta az adott szövegben előforduló szemantikai jelenségek főbb csoportjait. A vizsgált korpusz az alábbi szakterületek szövegeit tartalmazza: orvosműszer-gyártás, gáz halmazállapotú tüzelőanyag égetésével üzemelő berendezések, kötélpálya-létesítmények, rádióberendezések és egyéni védőeszközök. Az elemzések e szaknyelvek metaforáiban, metonimikus kifejezéseiben, megszemélyesítéseiben kimutatható hasonlóságokra koncentrált. Kiemelendő az UTAZÁS fogalom, amely a leggyakrabban A FORGALMAZÁS UTAZÁS fogalmi metafora forrástartományaként jelent meg többféle szakterülethez kötődő szakszövegekben, például: *végfelhasználó, visszahívás, forgalomból történő kivonás*. E metaforatípus szorosan kapcsolódik egy-egy termék előállításához és értékesítéséhez mind az öt elemzett szakszöveg termékeit illetően. A FORGALMAZÁS UTAZÁS fogalmi metafora működését grafikus módon is ábrázolja a szerző a fogalmi integráció keretében, rámutatva arra, hogy ez a metafora fontos szervezőelvként jelenik meg a vizsgált rendeletek forgalmazáshoz, értékesítéshez kapcsolódó vonatkozásainak a magyarázatában.

Az ötödik fejezet (163–94) egy kérdőíves felmérés eredményeit mutatja be, amely a minőségügy magyarnyelv-használatának témakörében megjelenő angol eredetű neologizmusokra irányul, arra keresve a választ, hogy milyen nyelvhasználói motivációk és nyelvi kreativitás figyelhető meg az elemzett szaknyelvi neologizmusok létrehozása, használata esetében. A szerző a neologizmusokat a közlő és a befogadó nyelvi tapasztalatain alapuló, dinamikus, a situációs kontextust figyelembe vevő jelenségnek tekinti. A 2018-ban és 2019-ben elvégzett két kérdőíves felmérés adatközlői minőségügyi mérnökök voltak, akiknek – többek között – olyan angol (vagy más idegen) eredetű szaknyelvi terminusokat kellett felsorolniuk, amelyeket magyar képzőkkel, igekötőkkel látnak el, és/vagy magyaros helyesírással írnak. A kapott terminusokat a szerző aszerint csoportosította, hogy milyen munkafázisokba, eljárás lépésekbe sorolhatók be: 1) munkautasításokhoz, folyamatleírásokhoz köthető cselekvések,

történések (*approve-ol* ~ *approve-ál* 'jóváhagy [dokumentumot]'), *update-el* 'frissít valamit'; 2) nem megfelelő termékek kezelése során használt terminusok (*reworköl* 'a specifikációnak megfelelő állapotba hoz', *szkreppel* ~ *scrappe* 'hibás terméket leselejtez'); 3) a gyártóeszköz telepítése során az egyes folyamatlépések leíró terminusok (*PQ-z valamit* [*PQ* = 'performance qualification']; 4) a gyártófolyamatok ellenőrzésére használt terminusok (*leverifikál* 'igazol vmit úgy, hogy a folyamat végeredménye közvetlenül mérhető); 5) a kockázatelemzés terminusai (*mitigál* 'csökkent'); 6) olyan terminusok, amelyek általában használatosak a minőségügyben, sőt időnként a köznyelvben is (*meetingel* 'megbeszélést art'). Ezt követően a gyűjtött neologizmusok grammatikai elemzése következik: 1) a *-(V)z* és a *-(V)l* képzőkkel képzett igék (*approve-ol* ~ *approve-ál*, *release-el*); 2) többtagú, kizárólag angol szótöveket tartalmazó, de magyar toldalékokkal ellátott terminusok (*technical specificationst review-z*); 3) magyar és angol szavakat egyaránt tartalmazó terminusok (*registration formot kitölt*, *risk management plant ír*). A terminusok szemantikai elemzése arra mutat rá, hogy prototipikusan kétféle metaforikusságtípus figyelhető meg: 1) *meg* és *le* igekötős igék (*megreview-z*, *levaliddál*); 2) egy többszavas kifejezésben megjelenő angol szó kézzel fogható tárgyként jelenik meg, amellyel prototipikusan valamit csinálnak (*nyit egy NC-t*). A kérdőívet kitöltő adatközlőknek lehetőségük volt a szaknyelvi neologizmusok használatának okait, illetőleg az ezekkel kapcsolatos metanyelvi reflexióikat is kifejteni. Az adatközlők többször utaltak arra, hogy a neologizmusok használata állandónak tekinthető a szakmai kommunikációban, így használatuk praktikus; mindemellett biztosítják az adott csoporthoz való tartozás, a „bennfentesség”, a hozzáértés kifejezését. A kívülálló részéről viszont az angol–magyar „keverékterminusok” használata negatív értéktételeket, ideológiákat is előhívhat.

Az utolsó fejezet (195–228) – kis kitekintéssel – magyar reklámszövegek, reklámszlogenek és egy magyar nyelvű termékismertető terminusaiban megjelenő fogalmi metaforák, metonímiák, illetve a fogalmi integráció elemzésével azt vizsgálja, miként igyekeznek a gyártók rávenni a felhasználókat az adott termék vagy szolgáltatás megvásárlására. A szerző által bemutatott huszonöt reklámszövegi példa egy 2018 és 2020 között összeállított korpuszból származik. Az elemzésből az látszik, hogy a reklámszövegek és -szlogenek megalkotói a szövegek befogadójának arra a képességére építenek, hogy nyelvi tapasztalatai alapján képes lesz felismerni egy-egy kulcsszó második, harmadik stb. jelentését. A szerző hét példán keresztül mutatja be azt, hogy miként építenek a reklámszövegírók a poliszémia jelenségére (például: a *Balaton Szemes* mint csokoládéfajta, egy kekszgyártó cég „*Süssük ki együtt a jövőt!*” átláshirdetés-szlogenje stb.). Ezt követően egy vegyszerismertető terméknevezéseinek szemantikai elemzését ismerteti egy esettanulmány. Az elemzés rámutatott, hogy a terméknevek megalkotói nemcsak a metaforikus és metonimikus jelentésviszonyok lehetőségeivel élnek, hanem a nyelvi (szemantikai és fonológiai) kreativitás, a nyelvi humor eszközeit is kihasználják (lásd pl. a *Gyorsaklór*, *Algaöl*, *Télapool*, *Tisztató* terméknevezéseket).

A kötetben bemutatott szemantikai kutatások megerősítették azt a hipotézist, hogy a szövegekben vizsgált kognitív folyamatok nem csupán a szaknyelvi, hanem a köznyelvi nyelvhasználatban is megjelenhetnek, ily módon átjárást biztosítanak a szaknyelvi és a köznyelvi nyelvhasználat között.

A monográfiában bemutatott témakörök, esettanulmányok gondosan kidolgozott kerek egészek, mégsem tekinthetők véglegesen lezárt egységeknek, mivel – különösképpen a neologizmusoknak számító terminusok – magukban hordozzák a továbblépés, az újabb kutatás lehetőségeit is. A kötetben szereplő vizsgálatok kiindulópontjával és egyben mintájával szolgálhatnak további szaknyelvi szemantikai kutatásoknak. Külön említést érdemel a kötet rendkívül gazdag példa- és ábraanyaga.

A *Szaknyelvi szemantika* című kötet nemcsak nyelvészek, hanem a szabvány- és minőségügyi szakemberek, mérnökök, terminológusok, lektorok érdeklődésére is számot tarthat.

A szerző újszerű témaválasztása és ígéretes kutatási eredményei alapján azt remélhetjük és várhatjuk, hogy további jelentős műveket fog alkotni a szaknyelvi szemantika témájában.

Ludányi Zsófia
tudományos munkatárs
Nyelvtudományi Kutatóközpont, Nyelvtechnológiai
és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet
adjunktus
Eszterházy Károly Egyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-8506-5684>

Beregszászi Anikó: Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben

Termini Egyesület, Törökbálint, 2021. 204 oldal

Beregszászi Anikó évek hosszú során számos tanulmányban, könyvfejezetben, konferencia-előadásban foglalkozott a kárpátaljai magyar kisebbség anyanyelvi oktatásának a kérdésével, aktív alakítója volt az anyanyelvi nevelés reformfolyamatainak. Jelen monográfiájában a magyar nyelvű oktatásnak Ukrajna oktatási rendszerében betöltött helyzetét térképezi fel. Összefoglalja, hogy a közoktatásban a magyar mint anyanyelv vagy mint második idegen nyelv oktatása milyen célok mentén, milyen szemléletben, milyen módszerekkel történik, és hogy milyen tartalmi kérdések jelennek meg az oktatási folyamatban. Gondolatai és kutatási eredményei szervesen illeszkednek a magyar nyelvi nevelés megújítását, hatékonyságának a növelését célként kitűző Kárpát-medencei kutatási programokhoz.

A kötet bevezető fejezetében a kárpátaljai magyarság demográfiai jellemzői mellett más kisebbségi népcsoportok oktatási rendszerének jellemzőiről, több kárpátaljai kutatás oktatást is érintő eredményeiről olvashatunk.

A második fejezetben a magyar nyelvű oktatási intézményrendszer sajátosságait követhetjük nyomon Ukrajnában a Szovjetunió széthullásától kezdődően napjainkig. Az oktatási rendszer szemlézése főként az etnikum és az anyanyelv mentén történik. A továbbiakban az Ukrajna által a Szovjetuniótól megörökölt oktatási rendszer szintjeit mutatja be. A magyar nyelvű oktatás Kárpátalján az iskola előtti neveléstől (óvoda) az egyetemi képzésig az oktatás minden szintjén folyik. Rámutat arra is, hogy az ukrán oktatási rendszer mennyire kiszolgáltatt a politikai változásoknak, hiszen például a 2000-ben elkezdett 12 évfolyamos közoktatást az ukrán oktatási minisztérium az utolsó, végkifejleti stádiumában vezette vissza a 11 évfolyamos közoktatási rendszerre. A 2017-ben elfogadott új oktatási keretörvény azonban ismételten a 12 évfolyamos oktatást irányozza elő a 2018 szeptemberében iskolába lépő gyermekek részére. Ugyancsak figyelemre méltó az a tény is, hogy a 2014-ben elfogadott közoktatási törvény alig három év alatt 21 módosítást élt meg a különböző politikai változásoknak köszönhetően.

Az ukrán oktatási rendszer szakmai irányítását Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma felügyeli a megyei és járási hivatalok által, függetlenül az intézmény fenntartójától. Fontos kiemelés ezért, hogy a magyar iskolarendszer adminisztratív széttagoltsága tovább nehezíti a magyar nyelvű oktatás helyzetét Kárpátalján, hiszen olyan problémákkal kell szembenézniük, mint a központi irányítási rendszertől kapott nem megfelelő anyanyelvű módszertani